

Gulruh TILLABOYEVA,

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

E-mail: gulruhgulruh111y@mail.ru

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

JA'HON VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LIBOS TUSHUNCHASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida ayollar kiyimi lug'atini o'rganish masalasi ilmiy jihatdan tadqiq etilgan hamda, ushbu lug'atlarning yaratilish tarixi va til foydalanuvchilarning nutqida qay darajada qo'llanilish holati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kiyim-kechak, poyabzal, bosh kiyimlar, moda.

ПОНЯТИЕ ОДЕЖДЫ В МИРОВОЙ И УЗБЕКИСТАНСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается лексика, связанная с женской одеждой, в узбекском и мировом языкознании. Исследуется история создания соответствующего лексического состава и степень его употребления в речи носителей языка.

Ключевые слова: одежда, обувь, головные уборы, мода.

THE CONCEPT OF CLOTHING IN WORLD AND UZBEKISTAN LINGUISTICS

Annotation

This article explores the vocabulary of women's clothing in both Uzbek and global linguistics. It examines the historical development of this vocabulary and the extent to which it is used in the speech of language users.

Keywords: clothing, footwear, headwear, fashion.

Kirish. Kiyimni bildiruvchi lug'at inson dunyoqarashining ifodasi bo'lib, insoniyat taraqqiyoti tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan eng qadimiy bilim sohalaridan biridir. Kiyimning tabiatning salbiy ta'siridan himoya qilish vositasi sifatida ahamiyatini kashf etgan inson, uning estetik vazifasi haqida o'ylay boshladi. Insonning yangilikka, madaniyatning namoyon bo'lish shakllarini o'zgartirishga intilishi kiyim ijodkorlarini yangi shakllarni izlashga majbur qiladi. Noma'lum hunarmandlar, tikuvchilar va hunarmandlar modaga aylangan noyob kostyumlarini yaratdilar. Bugungi kunda moda sanoati ko'pchilik davlatlararo munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan hodisadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ko'pgina taniqli olimlar ona tilining so'zlashuv tarixini o'rganish uchun uning lug'at tarkibini o'rganish muhimligini ta'kidlaganlar. Bizning fikrimizcha, V.I.Abaevning so'zlarini keltirish o'rinlidir: "So'z boyligi sezgir va aldamchi belgi sifatida ishlab chiqarishdagi, hayotdagi, madaniyatdagi barcha o'zgarishlarni, shuningdek, barcha muhim o'zaro munosabatlarni bevosita qayd etadi va xalqlar o'rtasidagi ta'sirlar tilning boshqa jihatlarini (fonetika, morfologiya, sintaksis) bu hodisalarni yo umuman aks ettirmaydi, yoki ularga juda sekin va kam javob beradi".

Ushbu mavzu A.K.Shagirovning tadqiqotlarida ham rivojlantirilgan. U kabard-cherkes tilidagi so'zlarning tematik guruhlarini birinchi marta N.F.Yakovlev tomonidan yaratilgan "Adabiy kabard-cherkes tili grammatikasi" asarida aniqlangan inson tanasining qismlari, uy hayvonlari, qadimgi mehnat qurollari va qurollarining nomlari, metallar va boshqalarga qo'shimcha ravishda yangi tematik guruhlar qo'shadi, bular: jonsiz tabiat sohasidagi obyektlar va hodisalarning nomlari, vaqtni belgilash bilan bog'liq nomlar, asboblarning nomlari va mehnat obyektlari, o'simlik va hayvonot dunyosiga oid lug'at, idish-ovoq va oziq-ovqat mahsulotlarining nomlari va h. A.K.Shagirov nafaqat tematik guruhlarini sanab o'tadi, balki

bu lug'atning tarixiy kelib chiqishini ham izlaydi. Olim boshqa ko'plab leksemalar qatori kiyim-kechakni bildiruvchi bir qator adige so'zlarini qiyosiy-tarixiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqadi va G'arbiy Kavkaz guruhining boshqa tillari bilan parallellik holatlarini aniqlaydi. A.K.Shagirovning tadqiqotlarida poyabzal, gazlamalar, o'lchov birliklari nomlari, uy-joy qismlari, mebellar, uy-ro'zg'or buyumlari va boshqa ko'plab narsalar o'z aksini topgan.

Bu borada adige etnograflari va tarixchilarining asarlarini alohida tilga olish kerak. Leksikolog uchun G.X.Mambetov, T.X.Kumykov, M.A.Meretukov, B.X.Bgajnokov, shuningdek, E.N.Studenetskaya, T.D.Ravdonikasning etnografik asarlari eng qimmatlidir. Adige xalqlarining hayoti va madaniyatini tavsiflab, mualliflar kiyim-kechak, poyabzal, shlyapa, mato, zargarlik buyumlari nomlari bo'lgan, shuningdek, kiyim tikish, kiyish, parvarish qilish va ta'mirlash bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p sonli so'zlarni keltiradilar.

Tatar tilshunosligida libos mavzusiga oid so'zlarning lingvistik tahlili D.B.Ramazonovanning "Tatar tilidagi kiyim-kechak va zargarlik buyumlari nomlari (hududiy jihatdan)", R.K.Rahimovanning "Tatar telenets Yenerchelek leksikasy (Professional vocabulary of Tatar language)", R.G.Axmetyanova "Tatar telenets kyskach tarixi-etimologikal suzlege (Kysacha tarixiy va etimologik tatar tili lug'ati)" va boshqalarning asarlarida to'liq aks ettirilgan.

Tatar adabiy tilidagi kiyim va bosh kiyimlar nomlarini o'rganish uchun manbalar – etnografik tadqiqotlar L.L.Speranskaya, O.A.Suxareva, M.K.Zavyalova, L.I.Roslavseva, S.B.Suslova kabilar tomonidan olib borilgan.

Kiyim va shlyapalarning haqiqiy tatarcha nomlari qo'llanilishiga ko'ra tasniflanadi:

- a) adabiy atamalar;
- b) ilmiy atamalar;
- v) xalq atamalar;

d) dialektizmlar.

Qolaversa tatar tilining kiyim-kechak va bosh kiyim lug'atidagi o'zlashuvlar eng ko'p qatlamlardan biri bo'lib, ular quyidagilarga bo'linadi:

a) arab va fors tillari (masalan, atlas "atlas"; berxet "baxmal"; biyaley "qo'lqop"; komach'kumach', broker'brocade' va boshqalar);

b) rusizmlar (masalan, qo'lqop "qo'lqop"; dushelekreika "dushegreika"; qo'y terisi "qo'y terisi"; tunika "tunika"; qalpoq "beskozyrka" va boshqalar);

v) yevropaliklar (masalan, kurtka "ko'ylagi"; jilet "Jilek"; qalpoq "shlyapa"; galush "galosh"; etik "etik" va boshqalar).

O'rganilayotgan tematik guruhdagi ko'plab boshqa tillardan olingan so'zlar tatar xalqining boshqa xalqlar bilan eng qadimgi va eng yaqin madaniy, iqtisodiy aloqalari bilan izohlanadi.

Natija va muhokama. O'zbekiston ilm-fanida libos mavzusiga doir ilmiy izlanishlar soni u qadar ko'p emas. O'zbek etnograf olimlaridan M.Asomiddinovaning "Kiyim-kechak nomlari", D.Rahmatullayeva, U.Xodjayeva, F.Ataxanovlarning hamkorlikda yaratgan "Libos tarixi" nomli darsliklari, G.K.Xasanbayeva hamda V.A.Chursinalarning "Kostyum tarixi" kitobini misol sifatida keltirishimiz mumkin.

D.Rahmatullayeva libosning ibtidosi haqida shunday fikrni yozadi: "...dastlabki davrlar, ya'ni ibtidoiy tuzumda hayvon terisi yoki o'simlik novdalarini to'qish asosida muayyan bir shaklga keltirilishi oqibatida tayyorlangan mato inson tanasining ma'lum bir qismlarini berkitishga xizmat qilgan. Bunda to'g'ri to'rtburchak mato yelkaga yoxud bo'ksaga tashlanib, tana atrofiga diagonal yoki aylana bo'yicha gorizontal holatda bog'langan. Bog'lanish joyiga ko'ra ular bir-biridan farqalangan. Shu usulda ikki xil: yelka va belga bog'lanadigan kiyim turlari paydo bo'lgan. Ularning eng qadimiy shakli burmalanadigan kiyimdir. U tanani o'rab, unga turli bog'ichlar, belbog' va kamarlar yordamida mahkamlangan. Vaqt o'tib, kiyimning yangi – yelkaga tashlanadigan shakli paydo bo'lgan. U tuzilishiga ko'ra bir necha turda bo'lgan. Xususan, oldi ochiq turida yelka va ikki yoni tikilgan bo'lsa, ikkinchi turi oldi yopiq bo'lib, faqat yelka va yoni tikilib, bosh qismi va qo'l kirishi uchun yirik bor".

D.Rahmatullayeva, U.Xodjayeva, F.Ataxanovlarning hamkorlikda yaratgan "Libos tarixi" nomli darsligi 6 bobdan iborat bo'lib, ularda qadimgi davr libosi, o'rta asrlarda G'arbiy Yevropa liboslari, XX va XXI asr liboslari, Janubiy va Sharqiy Osiyo xalqlari liboslari, Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek liboslari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

M.Asomiddinovaning "Kiyim-kechak nomlari" kitobida ularni lingvistik jihatdan batafsil tahlil qilib beradi: "Insonning kiyinish ehtiyojini o'tovchi buyumlar majmuyining umumiy nomi o'zbek adabiy tilida kiyim, kiyim-kechak; so'zlashuv nutqida engil, engil-bosh (engilvosh); kiyim-bosh (kiyimvosh), ust-bosh (ustvosh) kabi atamalar bilan ifodalanadi.

O'zbek tilida kiyim va kiyim-kechak so'zlari jamlovchinom ma'nosini, shuningdek tur ma'nosini ham anglataveradi".

Muallif kiyimni inson tanasining qaysi qismiga kiyilishiga qarab 6 ta turga ajratadi: bosh kiyim, ust(ki) kiyim, ich(ki) kiyim, oyoq kiyim, kiyimlarga yordamchi buyumlar va kiyim qismlari.

M.A.Asqarovaning quyidagi fikrlari bugungi kunda o'zbek xalqining kiyim masalasiga qarashlaridagi turfa xillikni ko'rsatadi: "Bugungi kunga qadar o'zbek, tojik yoki qozoq jamiyatida ayollarning libosi, bosh kiyimi bilan bog'liq bahslar kelib chiqmoqda. Kimdir milliy va diniy qadriyatlarini saqlash kerak desa, yana kimdir ularni eskilik sarqiti deb

bilmoqda. Shusiz ham juda ko'p ijtimoiy va iqtisodiy muammolari bo'lgan O'rta Osiyo jamiyatlari hozircha bu masalada murosaga kelib, oltin o'rtaliqni topa olmayapti: bir taraf butunlay qarshi, boshqa taraf butunlay xayrixoh, har kim bilganicha kiyinsin deyidigan ovozlari kam eshitilmoqda. Kiyim esa odamlarning kundalik va ijtimoiy hayotiga ta'sir ko'rsatmoqda: bugun paranji o'rash odati qolmagan, lekin ro'molni tomoq tagidan bog'lashni tanlagan ayollar ham diskriminatsiyaga uchramoqda; boshqa tarafdin, dunyoviy libos tanlagan ayollar oilasidagi erkaklar bilan nizoga bormoqda".

Asosiy maqsad esa, qadimdan to hozirgacha bo'lgan an'anaviy, betakror liboslarini ko'rsatish, hududlarda (qishloq, shahar, tumanlar) saqlanib kelinayotgan farqlarni aks ettirish va ularning davomiyligini anglatishdan iboratdir.

Hamma davrlarda ham libosga qarab insonning qaysi ijtimoiy toifaga mansubligini bilish mumkin bo'lgan. Shuning uchun xalqimizning har bir ijtimoiy qatlami alohida ta'riflab o'tamiz:

boylarning – boy savdogar, shaharlik sanoat korxona egalari, mahalliy burjuaziya vakillarining kiyimlari;

hunarmand shaharliklarning – shoyi to'quvchi, etikdo'z, zargarlar kiyimi;

qishloq mehnatkashlari – dehqonlar, temirchilar, kulollar, to'quvchilar kiyimi;

mahalliy ziyolilar – jadidlar, mullalar, din ahllaridan: imom, so'fi, darvish, qozikalonlar libosi kabi.

Ma'lumki, o'zbek xalqi o'zining milliy marosimlarida alohida kiyinadi. Nikoh yoki xatna to'yida kelin-kuyovlar liboslari, to'y bolaning kiyimi, dafn marosimida marhumni yodlash davrida kiyiladigan liboslari.

Yana liboslar bezakli, bayram, tantanalarda, kundalik kiyiladigan, korjoma kabi turlarga bo'linadi. Jinsiga qarab: erkaklar, ayollar va bolalar hamda yoshiga qarab: yoshlar, o'rta yoshli va keksalar liboslari.

Ayollarning milliy liboslari ichki, ustki va kishilik kiyimdan iborat bo'lgan. Ichki kiyim deyilganda, belidan yuqorisi, belidan quyi yoki faqat old qismi ulama liboslar va lozim tushuniladi.

Ustki kiyimlar deyilganda – kamzul, yengil xalat (mursak, kaltacha), yengsiz nimchalar. Etnopedagogik xususiyati shundaki, ayollarga avrat joylarini berkitishi, issik kunlarda xam uzun kuylaklar ustidan kamzul kiyib yurish lozim bo'lgan. Bu bilan erkaklarning behayolarcha nazari tushmasligini nazarda tutilgan.

Shuningdek, hududlar bo'yicha ham o'ziga xoslikni tashkil qiladi. Kiyimlarda insonning ijtimoiy mavqeyi, u yashagan joy va zamon, hayotidagi quvonchli yoxud qayg'uli voqealar ham namoyon bo'ladi. Bu masala tarixini o'rganish ko'plab yo'qolib ketgan va ketayotgan bebaho yodgorliklarimizning xilma-xilligini qayta tiklash va xalqimizning nodir merosini dunyoga tanitishga xizmat qiladi.

Xulosa. Kiyim va modaning leksik qatlami inson dunyoqarashining ifodasi bo'lib, insoniyat taraqqiyoti tarixi va madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan ma'noni ifodalaydi.

So'z boyligining bu qatlami jamiyat taraqqiyoti va yangi tushunchalar, so'z va iboralarining paydo bo'lishi munosabati bilan o'zgarishga moyilligi tufayli yetarlicha o'rganilmagan. Ayniqsa, uni qiyosiy va qiyosiy jihatdan ko'rib chiqish qiziq. Ushbu lug'at ham qarz olish, ham etimologiya nuqtai nazaridan qiziqarli.

Biz moda tushunchasiga insonning atrofda voqelikdagi xilma-xillik va yangilikka doimiy ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan ma'lum shakl va uslublarning qisqa muddatli hukmronligi sifatida ta'rifga amal qilamiz. Moda tushunchasi insoniyat ko'p asrlar davomida intilib kelgan go'zallik g'oyasi bilan bog'liq.

REFERENCES

1. Tillaboyeva, G. S. Q. (2022). Alisher Navoiy she'riyatida "shaxs" tushunchasi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 182-196.
2. Tillaboyeva, G., & Umarova, N. R. (2021). Alisher Navoiy asarlarida badiiy taxalluslarning qo'llanilishi. Студенческий вестник, (13-5), 70-72.
3. Tillaboyeva, G. S. Q. (2022). Tilshunoslikda libos nomlari. Scientific progress, 3(4), 506-514.
4. qizi Tillaboyeva, G. S. (2023). Formation stages of ancient period dresses. International journal of advanced research in education, technology and management, 2(2).
5. qizi Tillaboyeva, G. S. Tilshunoslikda libos nomlari.